

הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו) דצ"ל קריאות תלמודיות על מסכת בבא קמא'

מסכת בבא קמא – דף ב.

משנה. ארבעה אבות נזיקין: השור הבור והמבעה וההבער. לא הרי השור כהרי המבעה, ולא הרי המבעה כהרי השור. ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים, כהרי האש שאין בו רוח חיים. ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק, כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק. הצד השווה שבהן שדרכן להזיק, ושמירתן עליך, ושהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ.

המשנה הראשונה של סדר נזיקין – הוא הדיני-עונשין של התורה – באה לבאר את סוגי הנזקים שהאדם יכול לגרום לזולת. בהתחלה, היא מגדירה את ארבעת אבות הנזיקין, כלומר ארבעה קטגוריות ראשיות של נזיקין. "שור" הוא הנזק הנגרם על ידי בעל-חי. "בור" הוא שינוי הנעשה בנוף וגרם לתקלה. "מבעה" זו בהמה הנכנסת לאכול בשדה שאינה שלה, או לפי דעה אחרת בגמרא, הם הנזקים שהאדם גורם בעצמו²⁻³. ו"הבער" הם נזקי האש.

ואומרת המשנה שהשור אינו דומה למבעה, כלומר שנסיונות החיוב בנזקי השור לא דומות לנסיונות החיוב בנזקי המבעה. לכן אי-אפשר היה לכתוב רק את השור במשנה וללמוד ממנו את המבעה, מכיוון שהשור והמבעה שונים במהותם. ואם המשנה היתה כותבת גם את השור וגם את המבעה, לא היה אפשרי ללמוד מהם את האש. כי לשור ולמבעה, יש רוח חיים, זאת אומרת אוטונומיה ביולוגית של תנועה שאין לאש. ולמרות שגם לאש יש אפשרות לנוע, מכל מקום תנועה זו לא עצמאית כמו בשור ובמבעה כי הוא לא חי. ואם גם השור וגם המבעה וגם האש היו כתובים במפורש, הבור לא היה נלמד מהם, כי לשלושתם הנזק קשור לאפשרותם לנוע, ולבור אין תנועה כלל. וגומרת המשנה שלמרות ההבדלים בין האבות, מכל מקום יש בהם תכונות משותפות: דרכם להזיק, זאת אומרת שסכנת הנזק טבועה במהותם, ושמירתן עליך, בעלם צריך לשמור עליהם, ואם הם הזיקו, המזיק – הוא הבעל⁴ – חייב לשלם על הנזקים שהם גרמו לפי ההערכה היקרה ביותר שבשוק.

מתוך לימודינו במשנה ובגמרא, נגלה שכוונת חז"ל לא היתה לעסוק אך ורק בפרטים משפטיים על אופני חיוב הבעל על נזקיו, אלא ללמד אותנו מושגים יסודיים הנוגעים לעצם אמונת היהודי.

נושא ראשון: המוסריות שבדין היהודי

1. חב וחייב: הבדלים בין התפיסה היהודית והנכרית על אחריות האדם

---

¹ מתוך שיעורים שרבינו העביר בשנת תשל"ז (1977) בירושלים ובשנת תשנ"ז (1996) בפריז.
² המחלוקת נמצאת בדף ג: "מאי מבעה? רב אמר, מבעה זה אדם. ושמואל אמר, מבעה זה השן."
³ על פי החוק היהודי, האדם נחשב כמסוכן לכתחילה. כך כתוב במשנה (דף נו). "אדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד, בין ער בין ישן."
⁴ רבינו אמר שעל פי האמת, המזיק הוא השור או הבור שעשו את הנזק. והם היו אמורים להיות אחראים על הנזק, אלא שהגמרא מיד מעבירה אחריות זו על הבעלים.

גמרא. חב המזיק? חייב המזיק מיבעי ליה! אמר רב יהודה אמר רב, האי תנא ירושלמי הוא דתני לישנא קלילא.

כשהתנא של המשנה רצה לדבר על חיוב הבעל בנזיקין, הוא השתמש בלשון "חב" במקום הביטוי היותר נפוץ "חייב". שואלת הגמרא⁵ למה שינה התנא בלשונו. ומתרץ רב יהודה בשם רב שהתנא ירושלמי ודיבר בלשון קליל, זאת אומרת בלשון יפה. תירוץ זה מספיק מבחינת הפשט. אבל על פי הדרש, ההבדל בין "חב" ל"חייב" הוא לא רק לשוני. המילה "חייב" מכילה בתוכה שני מושגים שונים במהותם. מצד אחד, האחריות הדינית של האדם על הנזקים שהוא עשה, או במילים אחרות שהוא יעמוד בדין אם יבואו אליו בטענות על נכסיו. ומצד שני, שהוא אשם מבחינה מוסרית על הנזקים שנגרמו על ידי נכסיו. גם במילה ההפוכה "זכאי", ניתן לראות את שני המושגים ביחד: מחד, שאין לאדם אשמה מוסרית, ומאידך שאין לו חיוב משפטי⁶. והיינו אומרים ששני מושגים אלה קשורים אחד בשני. לכאורה בגלל שהאדם אשם על נזקי נכסיו, הוא אחראי עליהם ומשלם על הנזקים שהם גרמו.

אלא שהתנא הירושלמי לא השתמש בלשון "חייב" במשנה אלא בלשון "חב". ויש הבדל עצום בין "חב" ל"חייב". בניגוד ל"חייב", "חב" בא לבטא את המחויבות הדינית של האדם בנזק שהוא גרם, וזאת מבלי שהוא יהיה אשם בו מבחינה מוסרית. כלומר, התנא מחדש כאן שיש מצבים שבהם צריכים להפריד בין האחריות לבין האשמה. יש לחידוש זה השלכות ענקיות, כי אם האדם לא מודע על ההבדל הקיים בין האחריות לבין האשמה, הוא יוכל לפעמים ליכנס לתוך בלבול פסיכי עמוק. הפרעה זו של הערכים תוכל להימצא במיוחד בגיל ההתבגרות. אז הנער מגלה דבר אצילי וחשוב מאד, שכל אדם אחראי על כל מה שקורה בעולם. ואם המחנכים או ההורים לא יודעים להפריד בין האחריות לבין האשמה בצורה ברורה, פתאום יתחיל הנער לחשוב שהוא נושא את האשמה של כל העולם כולו. האמת היא שהוא אחראי, אבל לא חייב. כי אם הוא חייב, זה אומר שהוא הסיבה של הכל, שהוא בעצמו ברא את העולם ואחראי על קיומו. וזו ממש מחלה של עיוות המצפון מצורפת עם חטא איום ונורא של גאווה, כי הוא מחשיב את עצמו להקב"ה!⁷ אלא שחייבים לדעת שהמילה אחראי לא באה מהמילה אָחַר, להגיד שהאדם אחראי על כל מה שקורה לזולת. רק בפילוסופיה, אפשר להגיד שאדם אחראי על האָחַר, אבל זה לא הפשט. ההגדרה האמיתית של האחריות באה מלשון אָחַר, כלומר שהאדם אחראי אך ורק על מה שנגרם בתוצאות מעשיו.

⁵ דף 1:

⁶ לפי רבינו, גם בנושא המצוות משתמשים במילה "חייב" כדי להגיד שהאדם גם אחראי וגם אשם. אלא שאשמת המצוות שונה מהאשמה הרגילה. האשמה במצוות היא אשמה של "חף מפשע", כי האשמה לא באה על האדם בגלל שהוא עשה מעשה פלילי אלא בגלל שהוא עוד לא קיים את המצווה. והאדם ישתחרר מהאשמה מהרגע שהוא יקיים את המצווה. אז אומרים שהאדם יצא ידי חובה. אם כן, נקיפות המצפון במצוות אינם באמת אשמה כי אם אחריות, אלא שהתורה הגדירה את האדם שעוד לא עשה את המצווה כאשם. והוסיף רבינו שמושג האשמה בלא מעשה רע מיוחד ליהדות ואין כדוגמתו בתרבות המערבית.

⁷ רבינו אמר שהוא תמיד היה מופתע לראות שהמחלה להרגיש אחראי על כל מה שקורה בעולם היא נברוזה יהודית ושיש כאן מה לחקור למחנכים, לפילוסופים ולפסיכולוגים. הוא גם טען שהמחשבה להרגיש אחראי על הכל היא קיצונית בסגנון השמאלני ושניתן למצוא גם את הטרואומה הפוכה בצד הימני, כשטוענים שאף אחד לא אחראי על שום דבר שקורה בעולם.

על כן בא התנא ומזהיר שאשמה מוסרית ואחריות לא הולכים תמיד יחד. ומדגישה הגמרא שהתנא של המשנה ירושלמי, הכוונה היא שהוא נושא במילואו את הזהות היהודית שבאה מירושלים⁸. יוצא אם כן שהחידוש של "חב" הוא חידוש כולו יהודי. במילים אחרות, קיימת התנגשות מהותית בין שתי גישות שונות של דין, התפיסה של הגויים והתפיסה היהודית. לפי הדין הרומאי, או שהאדם חייב או שהאדם זכאי. ואם האדם חייב, חיוב התשלום על הנזק מיד מלווה באשמה מוסרית. אבל התפיסה היהודית טוענת בחזקה שיש מצבים שבהם האדם "חב" בנזק, זאת אומרת אחראי על הנזק, אבל לא נמצא אשם בו.

ובתוך הדיון התלמודי שנתחיל עכשיו על האבות הנזיקין ותולדותיהם, נראה שעומק מחשבת הגמרא יהיה באמת להוכיח את החידוש של תפיסת התורה. לכן תנסה הגמרא למצוא בכוח מקרה של "אחריות מועטת", שבו האדם יהיה אחראי על מעשיו ואפילו ישלם עליהם, אבל בלי אשמה מוסרית.

2. אבות ותולדות בשבת: הפגם בנקודת הרצון

גמרא. מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות. תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן? גבי שבת תנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. אבות מכלל דאיכא תולדות. תולדותיהן כיוצא בהן, לא שנא אב חטאת ולא שנא תולדה חטאת, לא שנא אב סקילה ולא שנא תולדה סקילה. ומאי איכא בין אב לתולדה? נפקא מינה דאילו עביד שתי אבות בהדי הדדי, אי נמי שתי תולדות בהדי הדדי מחייב אכל חדא וחדא, ואילו עביד אב ותולדה דידיה לא מחייב אלא חדא. ולרבי אליעזר דמחייב אתולדה במקום אב, אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי לה תולדה? הך דהוה במשכן חשיבא קרי ליה אב, הך דלא הוי במשכן חשיבא קרי לה תולדה.

מזה שהמשנה דיברה על אבות נזיקין, מובן שקיימות גם תולדות נזיקין, כלומר נזקים אחרים שמתייחסים לאבות. האם תולדות אלה דומות לאבות או לא? לפי הכיוונים שהעלנו, הגמרא עושה כאן בירור עם משמעות רבה. אם התולדות דומות לאבות, זה אומר שיש חומרה שווה לכל נזק שהאדם יכול לגרום ושדרגת האחריות שלו במעשה לא משנה את עצם חיובו בנזק. אבל אם קיים מקרה שבו להזיק דרך תולדה הוא פחות חמור מלהזיק דרך אב, נוכל להגיד שהתורה התחשבה בנסיבות המקרה והבינה שלפעמים אי-אפשר לחייב את האדם על נזק שיצא ממנו בצורה רחוקה. ואפילו אם הבעל יהיה חייב לשלם על הנזק, מכל מקום אי-אפשר לטעון שהוא אשם בו. כדי להבין מה היחס בין אבות ותולדות בנזיקין, הגמרא תביא שתי מערכות ידועות של אבות ותולדות, שבת וטומאה.

בשבת קיימים שלושים ותשע אבות המלאכות. וכמו בנזיקין, אם יש אבות מלאכות בשבת, זה מראה שיש בשבת תולדות מלאכות. ואומרת הגמרא שבשבת התולדות דומות לאבות, כי אדם שעבר בשבת על אב מלאכה או על תולדה מקבל את אותו עונש. אם הוא עבר עליהם במזיד, בית הדין יחייב אותו בסקילה. ואם הוא עבר עליהם בשוגג, הוא יהיה חייב להביא קרבן חטאת. אם כן

⁸ ככתוב "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיה ב, ג)

מה ההבדל בין אב ותולדה? יש כאן מחלוקת בין הדעות. לפי רבנן, יש מקרה אחד שבו העונש על האב ועל התולדה שונה. אם אדם עבר בשוגג על אב מלאכה ועל התולדה המתייחסת אל אותו האב, הוא יהיה חייב רק קרבן אחד. אבל לפי רבי אליעזר שגם בציור כזה מחייב שתי קרבנות, ההבדל בין אב ותולדה הוא שהאבות היו המלאכות החשובות במשכן ושהתולדות לא היו מתוך המלאכות החשובות במשכן.

מכל מקום רבנן לא חולקים על רבי אליעזר על עצם ההגדרה של אב מלאכה. לכל הדעות, האבות הם המלאכות שהיו במשכן⁹. יש כאן הסתכלות מאד חשובה על המושג מלאכה. לפי התורה, המלאכות הן העבודות הנדרשות לבנות את המשכן. כי הרי כל עבודת האדם בעולמו הוא להפוך את העולם לבית מקדש כדי להשכין את ה' בעולם. לכן כשכתוב "ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ויום השביעי שבת לה' א-לקיך, לא תעשה כל מלאכה"¹⁰, מרמזת התורה על עבודת האדם בעולמו. כי ידוע שהששת אלפים שנה של היסטוריית האדם הם כמו ששת ימי השבוע. והשבת, הוא האלף השביעי, יהיה ימות המשיח. בני האדם עובדים במשך ששת אלפים שנה כדי לבנות את העולם כבית מקדש והוא ייבנה בפועל באלף השביעי.

אם כן, צריכים להגדיר איזה מלאכות נצרכות לעבודת האדם בעולמו, כי אלה הם המלאכות שיהיו אסורות ביום השבת. ניתן להגיד שהם העבודות שעל ידם האדם עושה את הטרנספורמציה של הטבע לתרבות, הם המלאכות המתקנות את הבית, את האוכל ואת הלבוש. יש כאן שלש מימדים וכל אחד בנוי משלש עשרה מלאכות – כי לכל יחידה, יש שלש עשרה חלקים כידוע¹¹ – וכך מגיעים לשלושים ותשע מלאכות. אלפי סוגי מלאכות קיימות בתרבות של ימינו. הכלל הוא שכל מלאכה שנוכל לייחס למלאכה שהיתה במשכן תהיה אסורה בשבת, כי זוהי ההגדרה הסתמית של מלאכה. לדוגמא, החשמל בשבת. עמי הארץ מסבירים שהאיסור להדליק חשמל בשבת נובע מחשש הדלקת ניצוץ במערכת. והם טועים כי מלאכה זו מתייחסת למלאכה מאד מדוייקת שהיתה אז בנפחיות, לחמם את הברזל עד שהוא הופך לאדום. בחשמל, המלאכה הוא החימום של חוט הלהט עד לאדום. ואפילו במנורת ניאון מדובר על אותה הבעיה, כי בניאון הגז מתחמם עד לאדום.

יוצא מכאן שאין המלאכות האסורות בשבת חמורות מצד עצמן, כי הרי אותם המלאכות משמשות לאדם לתקן את עולמו בימי חול. יוצא מכאן שהפגם של העושה מלאכה ביום השבת הוא לא המעשה עצמו, אלא ההפעלה של נקודת הרצון¹². לכן מותר ליהודי להתחיל בערב שבת מלאכה שתיגמר מאליה בשבת, כי אין בשבת הפעלה של הרצון¹³. במילים אחרות, כל הקדושה של יום

⁹ למרות שהדבר שנוי במחלוקת במסכת שבת (דף מט:), מכל מקום הרבה ראשונים (ריטב"א, ר"ן, רשב"א ורמב"ן) מבינים שלכל הדעות לומדים את אבות המלאכות מהמלאכות שהיו במשכן.

¹⁰ שמות כ, ט

¹¹ כי הגמטריא של המילה "אחד" היא שלש עשרה, לכן כשהאחד מתחלק, הוא מתחלק לשלש עשרה חלקים. לדוגמא, אחדות ה' מתבטאת בעולמינו בתוך השלש עשרה שבטים (עיין מהר"ל, נצח ישראל, פרק מד)

¹² כנראה שהטעם הוא שבשבת האדם חייב לבטל את רצונו בפני רצון הבורא כדי לקבל את השפע הא-לוקי. לכן נקודת הרצון מרכזית בכל הלכות שבת. לדוגמא, בנושא המלאכות, הכלל הוא ש"מלאכת מחשבת אסרה תורה", כלומר שרק המלאכות הבאות מרצון האדם אסורות בשבת מן התורה. וכדברי רש"י (בבא קמא דף כו: ד"ה "מלאכת מחשבת") "שנתכווין לעשות מלאכה אלא כסבור שהיום חול או סבור שמלאכה זו מותרת [...] פטור". גם בעניין זמני השבת, יש כח לאדם לקבל את השבת על פי רצונו לפני זמן הדלקת נרות. והוא הדין במוצאי שבת שהאדם יכול להישאר בתוך השבת אפילו שהשבת כבר יצאה לכל העולם (עיין שולחן ערוך, אורח חיים, סימנים רסג, ד ורצג, א).

¹³ שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רנב

השבת איננה באה מחוקי הטבע המגדירים את המעשה שהוא עשה, אלא מרצונו של האדם¹⁴. כך היא משמעות הפסוק "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת"¹⁵, היהודי הוא זה שמקדש את השבת. כשהייתי בצרפת, השתמשתי בלימוד חסידי כדי לחיות את השבת. הייתי מתעטף בשבת הנייד שלי כדי ללכת מביתי לבית-הכנסת בעולם חיצוני שבו לא היה שבת. שם הגויים רק חיו את היום השביעי של השבוע. אבל אני בתור יהודי יכולתי לקבוע שהיום שבת¹⁶.

ולמרות שעולם הרצון מאד מסובך, אפשר לסכם אותו לשתי התנהגויות שונות, מזיד ושוגג. בשניהם, היה רצון לעשות את המעשה. אבל איפה שבמזיד הרצון היה גמור, בשוגג הרצון היה נמצא בתוך מנגנון של הרגל או חוסר הכרה. ומכל מקום החוטא בשוגג יהיה חייב להביא קרבן חטאת, מכיוון שרצונו פעל בהתחלת המעשה. אותו יסוד נמצא בהלכות תפילה. כתוב במשנה שהמתפלל וטעה, סימן רע לו¹⁷. לטעות בתפילה, זה לא דבר טריביאלי שקורה לכל אדם. אם היתה טעות, זה מראה על פגם. ובאמת, כשמתרגלים לדבר מסויים, ההרגל עושה את משלו ומאבדים את השליטה על המעשה. אבל בכל אופן, בהתחלה, קנין ההרגל נעשה ברצון, כשחזר האדם כמה פעמים על המעשה שהיה אז בשכל צלול.

לכן, מובן למה התולדות דומות לאבות בשבת. כי לא כל כך חשוב לדעת אם האדם עבר על אב או על תולדה, בגלל שבשניהם קיים אותו פגם בנקודת הרצון. הפגם חמור אם המעשה היה במזיד, והפגם יותר קל אם הוא היה בשוגג, אבל לא משנה אם האדם עבר על אב או על תולדה. אם באמת רק חומרת הפגם חשובה בשבת ולא המעשה עצמו, למה חולקים רבנן על רבי אליעזר ואומרים שמביאים רק קרבן אחד אם האדם חטא על האב ועל התולדה שלו? אלא שרבנן אומרים שמהרגע שנפתחה פירצה ברצון, הפירצה כבר עומדת ומתחילה מנגנון מסויים. לכן אם עוברים על אב ועל התולדה שלו, הפגם ברצון בעברת התולדה לא התחדש אלא הגיע מהפגם המקורי שקרה בעת העבירה על האב. על זה רבי אליעזר חולק. לדעתו, כל אב וכל תולדה נחשבים כפגמים נפרדים. רבי אליעזר מחמיר יותר מרבנן, ההלכה שלו מתאימה לאנשים יותר מקפידים. הדבר לא תמוה כי רבי אליעזר הוא שמותי, כלומר מתלמידי שמאי¹⁸, ורבנן הם מבית הלל. וכרגיל, ההסתכלות של בית שמאי על המציאות יותר מחייבת, כי בית שמאי באים מעולם אידאלי, מעולם שכולו שבת, שבו כל פגם ברצון נחשב כחטא. אבל אצל בית הלל מקבלים שכמה עוונות יכולות לבוא מפגם אחד, כי זאת המציאות שרגילים לחוות בעולם הזה.

3. אבות ותולדות בטומאה: כח הטבע

¹⁴ רבינו הוסיף שהוא הדין בכל דבר שבקדושה: רק בעל רצון יכול להביא קדושה. לכן אישה שנתקדשה על ידי אדם שאינו בעל רצון אינה מקודשת מן התורה (שולחן ערוך, אבן העזר, סימנים מג-מד).

¹⁵ שמות לא, טז

¹⁶ רבינו אמר שבארץ קדושת השבת גם תלויה ברצון אלא שפחות מרגישים אותו כי קיימת בארץ הסכמה כללית לחיות את יום השביעי כיום השבת. לכן השבת מוחש ברחוב אפילו כשהמכוניות נוסעות בתל-אביב.

¹⁷ ברכות לד:

¹⁸ לפי פירוש התוספות במסכת נדה (דף ז: ד"ה "שמותי הוא"). ודלא כפירוש רש"י (שם ד"ה "שמותי") שסובר שרבי אליעזר נקרא שמותי בגלל שנידוהו אחרי הסיפור הידוע של תנורו של עכנאי (מובא במסכת בבא מציעא דף נט:).

גבי טומאות תנן: אבות הטומאות השרץ והשכבת זרע וטמא מת. תולדותיהן לאו כיוצא בהן, דאילו אב מטמא אדם וכלים ואילו תולדות אוכלין ומשקין מטמא אדם וכלים לא מטמא.

אחרי המלאכות בשבת, מביאה הגמרא את הטומאה וטהרה כמערכת שניה של אבות ותולדות. ובניגוד לשבת, התולדות של טומאה אינן דומות לאבות, כי כח התולדות לטמא דברים אחרים יותר חלש מכח האבות. מה ההבדל בין תולדות הטומאה לתולדות המלאכות בשבת? בשבת, כל האיסור נובע מהרצון שהאדם שם בתוך המלאכה. אבל הטומאה לא קשורה לרצון האדם אלא לחוקי הטבע. לכן אם נגע אדם במת במזיד או בשוגג, הוא יקבל את אותה דרגת טומאה, כי המת טמא בטבעו ואין הרצון יכול להשפיע על העובדה שהמת מטמא. והוא הדין אם הוא נגע בתולדה במזיד או בשוגג, אז האדם יקבל את אותה דרגת טומאה שהיא פחותה מדרגת האב. אם כן, מערכת האבות ותולדות הטומאה בדיוק הפוכה למערכת בשבת. בשבת, כל חשיבות המעשה נובעת מהרצון. ולעבור 'רק' על תולדה אינו משנה את העובדה שהיה פגם ברצון. אבל בטומאה, אין הרצון משפיע כלל על המעשה. הכל תלוי בטבע הדבר לטמא, ואין בכח האדם לשנות את הטבע¹⁹.

4. אבות ותולדות בניזקין: גבול האחריות של האדם

הכא מאי? אמר רב פפא, יש מהן כיוצא בהן ויש מהן לאו כיוצא בהן.

אחרי שהגמרא ביררה שתי מערכות שונות של אב ותולדה, שואלת הגמרא מה הדין בניזקין. האם התולדות דומות לאבות כמו בשבת, או אינם דומות לאבות כמו בטומאה? אם בניזקין אומרים שהתולדות דומות לאבות, זה אומר שכל נזק שאדם גרם בא מפגם ברצונו, וברור שהבעל יהיה חייב על נזקיו בכל המצבים. אבל אם אומרים שהתולדות לא דומות לאבות בניזקין, זה אומר שמקבלים שלפעמים הטבע יכולה לתערב בניזקין ולהמעיט את אחריות האדם. ומתוך רב פפא שבניזקין, יש תולדות הדומות לאבות ויש תולדות שאינם דומות לאבות. מעניין לראות שהגמרא לא מביאה את הלימוד של רב פפא כסברא אלא כהלכה פסוקה. כי באמת, הגמרא רוצה למצוא את המקרה שבו התולדה לא תהיה דומה לאב. כך היא תוכל לחדש את חידוש התורה שיש גבול לאחריות האדם, זאת אומרת שקיימים נזקים שכביכול באו בגלל הטבע ולא בגלל האדם. לכן, בעקבות דברי רב פפא, תתחיל הגמרא לחפש את המקרה שבו התולדה לא תהיה כמו האב.

תנו רבנן, שלשה אבות נאמרו בשור: הקרן והשן והרגל. תולדה דקרן כקרן [...] תולדה דשן כשן [...] תולדה דרגל כרגל [...] תולדה דבור כבור [...] תולדה דמבעה כמבעה [...] תולדה דאש כאש.

¹⁹ גם לא כתוב שום איסור ליטמא בתורה. אולי מכאן הוכחה שהבינה התורה שאי-אפשר לצוות את האדם לא ליטמא כי אין הדבר תלוי ברצונו.

האב הראשון, שור, מחולק לשלשה אבות: קרן, שן ורגל. בנזקים המיוחסים לקרן, יש לבהמה כוונה להזיק, כמו הנגיחה בקרנה²⁰. הנזקים המיוחסים לשן יותר דומים לאכילה, שבהם הבהמה נהנית מהנזק שהיא גרמה. והנזקים הקשורים לרגל הם כל הנזקים שהבהמה עושה בדרך אגב כשהיא עוברת בלי שום כוונה להזיק. בלשון הגמרא, בקרן יש כוונה להזיק, בשן יש הנאה להזיק, וברגל הזיקו מצוי, כי הבהמה רגילה לשבור כלים בדרך הילוכה. בשלשת האבות האלה, מוכיחה הגמרא עם ראיות ברורות שהתולדות דומות לאבות. וכך עוברת הגמרא מאב לאב, משור לבור, למבעה ולהבער, ומראה שבכולם ההגיון נותן שהתולדות דומות לאבות. אם כן, לא מצאה הגמרא יישוב ללימוד רב פפא!

וכי קאמר רב פפא אתולדה דרגל. רגל? הא אוקימנא תולדה דרגל כרגל! בחצי נזק צרורות דהלכתא גמירי לה.

אלא שהגמרא תחזור על רגל. ומיד שואלת הגמרא שכבר הסקנו שתולדה דרגל כרגל! אלא שיש מקרה מיוחד ברגל שנלמד בהלכה למשה מסיני. הוא נקרא "חצי נזק צרורות", בו הבהמה מתיזה אבנים ברגליה והאבנים גרמו לנזק. כשהצרורות הזיקו, הלכה למשה מסיני שהבעל משלם רק את חצי הנזק, ולא את הנזק השלם כמו בשאר תולדות הרגל²¹. סוף סוף מצאה הגמרא את מקרה ה"אחריות המועטת" שהיא חיפשה. בצרורות, התורה כביכול מוזה שאי-אפשר לחייב את האדם על נזק שהגיע בגלל חוקי הטבע. מכיוון שכאן לא האדם פעל אלא הבליסטיקה, והאדם לא ברא את חוקי הבליסטיקה. מכאן מסיקים כלל בחוק היהודי. כל פעם שיהיה ניתן לזהות שמערכת הטבע פעלה ולא רצון האדם, הבעל יהיה רשאי לטעון שאחריותו במקרה היתה מועטת.

ולא סתם מצאה הגמרא את מקרה ה"אחריות המועטת" ברגל. כדי להבין זאת, צריכים להסתכל על שלשת האבות שיש בשור בעין אחרת. אמרנו שבקרן יש כוונה להזיק. הדבר דומה למלאכה בשבת שנעשתה בכוונה או במזיד. בשן, הקריטריון הוא ההנאה להזיק. גם כאן יש רצון, אבל רק רצון להנות מהנזק ולא באמת להזיק. זה דומה למלאכה בשבת שעושים בשוגג. אדם שעבר על מלאכה בשוגג לא התכוון לעשות את המלאכה, אלא שהיא נעשתה בגלל ההרגל. והרגל שהזיקו מצוי דומה למערכת של הטומאה וטהרה. כי טבע הבהמה לגרום לנזק דרך הילוכה, וגם הטומאה תלויה בטבע ולא ברצון. אם כן, זה לא פלא שהמקרה שבו התולדות לא דומות לאבות נמצא ברגל. בקרן ובשן, הרצון של הבהמה מעורב בנזק ואי-אפשר להגיד שהנזק הגיע בגלל חוקי הטבע. אבל ברגל שהוא מעשה טבעי של הבהמה, אפשר להגיד שלא הרצון פעל אלא הטבע, ואם כן למה נחייב את הבעל על הנזק? אז האדם יהיה כן חב מבחינה משפטית אבל לא חייב מבחינה מוסרית. כי אפשר לשמור בהמה רק עד שלב מסויים. אבל מהרגע שהטבע פעלה ולא הבעל, אין אפשרות לחייב את הבעל על הנזק.

5. החוק היהודי והחוק הנכרי : המוסריות שמאחורי החוק

²⁰ בנושא השלישי של המאמר, יעמוד רבינו על הפרדה שעשתה התורה בקרן בין נזקי שור תם שאינו רגיל להזיק ובין נזקי שור מועד הרגיל להזיק.

²¹ כך כתוב בתוספות ד"ה "לפוטרו ברה"ר" (דף ג:). ואין כאן מקום להאריך על הסתירות בשיטת רש"י בהסבר ההלכה למשה מסיני של חצי נזק צרורות.

הבאנו בירור בגמרא שנעשה בשני שלבים. בשלב ראשון, הגמרא חיפשה תולדה שאינה דומה לאבות לפי ההגיון בכל הנזיקים האפשריים, ולא מצאה בהם שום הבדל בין אב ותולדה. אלא שבשלב שני, הגמרא מצאה גבול לאחריות האדם, במקרה הנלמד בהלכה למשה מסיני. הענין הוא שמושג ה"אחריות המועטת" היה יכול להתחדש רק בהלכה למשה מסיני. כי אם מסתכלים על החוק רק על פי ההגיון, האדם יהיה תמיד אחראי על כל נזקיו גם מבחינה משפטית וגם מבחינה מוסרית. אז לא שייך לבית הדין לחפש היתר מבוסס על התערבות הטבע בנזק, כי המושג של "אחריות מועטת" אינו קיים בכלל. על כן באה התורה במוסריותה ומזהירה שיש הבנה מעל החוק שאומרת שאפשר להיות אחראי על הנזק אבל לא על התוצאות הרחוקות שנפעלו בגלל חוקי הטבע. כי אמת היא שאחריות האדם תלויה ברצונו. אבל כשנמצאים מול א-לקי השמים והארץ, אפשר "להסתדר" כי הוא ברא את הטבע, בתנאי כמובן שמתנהגים על פי החוק כאנשים בוגרים. כאן שורה הבדל גדול בין המוסר היהודי לבין המוסר של שפינוזה למשל²². המוסר היהודי אומר שהקשר בין האדם לבין הבורא הוא קשר אישי. אם כן, במקרה שנזק נגרם על ידי האדם, מותר לבעל לטעון דברים כלפי מעלה ולהגיד לה' שהוא לא ברא את הטבע. לכן אומרת התורה, כדי לדון דין אמיתי ומוסרי, חייבים להתחשב בכל דרגות המציאות שקיימות בעולם, גם בחוק ההגיוני וגם במוסר הא-לקי וחלילה לנו לנתק את המוסר מהחוק.

כאן גם נמצא הבדל תפיסה מהותי המפריד בין במשפט הרומאי לבין המשפט היהודי. בתורה, יש ערכים מוסריים מעל החוק שמעניקים לאדם כח לדון דין אמיתי ולא רק דין חוקי. אבל במשפט הרומאי, דנים רק לפי כללים הגיוניים ואין יוצאים מן הכלל. כי המשפט ההגיוני לא סובל סברות של מוסר שלא עובדות על פי חוקי השכל. לדוגמא, יש כלל ביהדות, גדולה מידת הרחמים מידת הדין²³. זה אומר שבכל מצב שניתן להסתפק אם הדין נוטה לכף זכות או לכף חובה, היהודי חייב להטות אותו לכף זכות. לפי הדין הרומאי, אין מקום כלל לסברא של 'כף זכות'. לדעתם, הדין חייב להיפסק לפי טענות המועמדים, הנסיבות... ואין מקום לדבר על המוסריות שיש מאחורי הדין, אלא אם כן הדין הוא האדם מוסרי. אבל אין מוסר בדין עצמו. הדין חייב להיות חסר לב וחסר רחמים, כי הדין לא מוסרי אלא חוקי.

הבדל תפיסה זו בין העולם היהודי לבין עולם הגויים בולט בהרבה מקומות. לדוגמא, יהודי שהתאבד ח"ו עשה חטא גדול מאד. כי לא רק שהוא הרג נפש, אלא הוא גם הרג את עצמו. החטא חמור עד כדי כך שהוא חייב להיקבר בצורה שונה מכל היהודים האחרים²⁴. אלא שיש חיוב לבית הדין לשאול את המשפחה וכל העדים האפשריים כדי למצוא אפילו רושם קטן של מחלת נפש. אז מכריזים שהמתאבד לא היה אחראי על מעשיו ונותנים לו את כל הכבוד הראוי למתי ישראל. הברתי רבנים שדמיינו עדויות כדי להגיד שהמתאבד היה 'כשר'. כי האמת היא שאין אדם יכול להתאבד

²² ברוך דה שפינוזה הוא פילוסוף יהודי שחי בהולנד משנת שצ"ג עד שנת תל"ח (1677-1632). בגלל דעותיו הכופרות במסורת היהודית וקרבנותו לנצרות, שפינוזה הוחרם על ידי הקהילה היהודית של העיר אמסטרדם. שפינוזה סובר שהאלוה הוא הטבע. לכן הוא שולל מהא-לוה הכרה במושגים של טוב ורע או השגחה פרטית על האדם (עיין שיטתו בהרחבה במכתב התשע-עשרה לגיוס דה בליאנברג).

²³ כך אומרת התוספתא (סוטה ד, א): "מרובה מידת הטוב ממידת הפורענות על אחת מחמש מאות. במידת הפורענות כתוב (שמות לד, ז) "עוון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים". במידת הטוב כתוב "ועושה חסד לאלפים". הוי אומר מרובה מידת הטוב ממידת הפורענות על אחד מחמש מאות."

²⁴ חז"ל מדגישים כבמה מקומות על חומרת חטא המתאבד. כתוב במדרש תלפיות (ערך חלק לעולם הבא) שאין למתאבד חלק לעולם הבא. והשולחן ערוך פוסק בהלכה (יורה דעה סימן שמה, א): "המתאבד עצמו לדעת אין מתעסקים עמו לכל דבר ואין מתאבלים עליו ואין מספידין אותו ולא קורעין ולא חולצין."

אם אין בו מחלה נפשית כל שהיא. אם כן, המתאבד לא אחראי. ואפילו אם הוא נראה כאחראי, הוא לא אחראי!²⁵

האסון של בתי הדין הרבניים של ימינו – בלי לקטל את האנשים כי יש תמיד יוצאים מן הכלל – הוא שרוב הדיינים דומים לפרופסורים למשפטים. ויש הבדל ענק בין דין לבין פרופסור למשפטים. כי הפרופסור למשפטים משותק בגלל הכרתו של החוק. לכן, הוא לא יכול לפסוק דין בצורה זורמת כמו דין שיפסוק גם לפי הבנתו של החוק וגם לפי הבנתו של החיים במילואם. נפגשתי אישית עם ההבדל בין פרופסור לבין דין כשהייתי בעצמי פרופסור צעיר באורסיי²⁶. הגיע לפני מקרה של זוג, ולפי הכרתי של החוק, של התלמוד ושל הפוסקים, הייתי חייב להכריח אותם להתגרש בגלל חתונה שלא היתה על פי ההלכה. הנושא מאד הדאיג אותי. אז לא היה בית דין רבני בפריז. והכלל הוא שכשאינן בית דין רבני, פונים לשלשה רבנים, שואלים את דעתם בנפרד ופוסקים לפי הרוב. הלכתי לרב הראשון והבאתי לו את הנתונים. הוא ענה לי: "באמת כך הוא הדין. אבל אתה יודע, צריך להיות נחמד. תהיה סבלן, הכל יסתדר." אמרתי לעצמי שהרב הזה דיבר עם הלב. פניתי לרב השני. גם הוא ענה לי שבאמת כך הוא הדין. ואז הוא שאל אותי אם יש לי סמיכה להיות רב. אמרתי שלא. מיד הוא דחה אותי ואמר לי לא לטפל בנושא. אז הגעתי לרב השלישי, הוא הרב רובינשטיין שהיה חסיד פולני. הוא רצה שנלמד ביחד את כל הנושא מהפוסקים של התורה עד הפוסק האחרון של הדור. הדיון נמשך שעתים, וכל פעם הוא היה שואל אותי אם הייתי בטוח שהם חייבים להתגרש ואמרתי לו שכן. ובסוף, כשהייתי ממש משוכנע וממש עצוב, אז הוא פנה אלי ואמר לי: "אבל תגיד לי, מי אתה להביא לשני יהודים להתגרש!?" בסופו של דבר, שלושתם אמרו לי את אותו התירוץ. אבל רק האחרון צדק. לסיום, פסק הרב רובינשטיין: "כך היא הלכה ואין מורין כך". פתאום הבנתי מה ההבדל בין דין לבין פרופסור למשפטים. הדין חוקר לדעת מה הדין, וכשהוא יודע אותו, הוא אומר שלא פוסקים כך את ההלכה!

לסכם, למדנו מהגמרא את המאפיינים של הדין היהודי. דין התורה הוא דין אמיתי שיודע להתחשב בכל הנסיבות, גם הגיוניות וגם מוסריות. ומהו המוסר היהודי? מדובר באינטואיציה של דברים המובנים מאליהם שהיהודים מקבלי התורה נושאים בחכמתם. כי כשהעבריים קיבלו את התורה בהר סיני, היתה להם כבר תרבות, התרבות העברית. והיא כוללת בתוכה כל מיני נתונים פשוטים של המצפון היהודי שעליהם התורה לא מדברת. ובלי התרבות העברית, התורה היא לא התורה. היא אולי פילוסופיה גדולה, אבל היא לא התורה. ננסה להבין יותר טוב את המאפיינים של המצפון היהודי מתוך לימוד המתבסס על דברי התוספות על משנתנו.

נושא שני: האמונה היהודית הלא-כתובה

1. ארבעה אבות נזיקין הן: על מהות הרע בעולם ועל האמונה היהודית הלא-כתובה

²⁵ הפוסקים מביאים הרבה קולות כדי לא להחשיב אדם שהתאבד למאבד עצמו לדעת. הפתחי תשובה (יודה דעה סימן שמה סוף אות ב) מביא ש"אינו נקרא מאבד עצמו לדעת כל שעשה כן מריבוי צרותיו, דאגות וייסורים או עוני גמור". גם כתוב בספר "גשר החיים" של הרב טוקצינסקי זצ"ל (פרק כה, סעיף ג) ש"ברוב המקרים הנראים מאבדי עצמו לדעת ר"ל, אין לדונם דין מאבד עצמו לדעת כי כל מה שאפשר לתלות שאחר הרגו אפילו באופן רחוק מהמציאות או שיש לתלות שלא היה אז שפוי בדעתו והיה מבולבל מאחת הסיבות [...] תולין לקולא ומעמידין אותו בחזקת לא רוצח נפשו".

²⁶ בית ספר להכשרת ראשי הקהילה היהודית בצרפת בו הרב לימד משנת תש"ז עד שנת תשכ"ח (1947-1968).

תוספות "ארבעה אבות נזיקין"²⁷. אית דוכתא דלא תני הן, כמו הכא ובגמרא גבי שלש עשרה אבות נזיקין וב"ארבעה מחוסרי כפרה". ואית דוכתא דקתני הן, כדקתני "ארבעה שומרין הן" ו"ארבעה ראשי שנים הן": [גליון]. ואם תאמר אמאי לא קאמר "ארבעה אבות נזיקין הן" כדקתני "ארבעה ראשי שנים הן"? ויש לומר שלא בא אלא להגיד ארבע אבות הללו לא ראי זה כראי זה. וקצת קשה דבגמרא מוכח דנחית תנא למניינא מדפריך "ותנא דידן מאי טעמא לא תני הני"! לכך יש לומר דיש מקומות דלא תני הן כדאשכחן ב"ארבעה מחוסרי כפרה".]

בעלי התוספות מתייחסים לפרט לשוני במשנה. הם אומרים שיש מקומות שבהם המשנה או הגמרא לא כותבת את המילה "הן" כשהיא מביאה רשימה של מקרים. והם מביאים שלש דוגמאות לדבר. הדוגמא הראשונה היא משנתינו שבה כתוב "ארבעה אבות נזיקין" בלי "הן". גם בהמשך הגמרא לא כתוב "הן" גבי "שלש עשרה אבות נזיקין" שהיא רשימה אחרת של אבות הנזיקין²⁸. הדוגמא האחרונה של התוספות היא "ארבעה מחוסרי כפרה", שהם אנשים שנטמאו והתחילו את השלבים הראשונים של הטהרה²⁹ אלא שעוד לא הביאו את הקרבן שגומר את התהליך. והתוספות גם מביאים מקורות אחרים שבהם המילה "הן" כתובה כגון "ארבעה שומרין הן" שמתייחס לסוגים שונים של אנשים ששומרים חפץ לחבריהם, ו"ארבעה ראשי שנים הן" שמדבר על כל ראשי השנה: למלכים, למעשר בהמה, לשנים ולאילנות. מסקנת התוספות היא שלפעמים כותבים "הן" ולפעמים לא, אבל הם לא מסבירים מה גרם להבדל לשוני בין המקרים.

על כן, באים תלמידיהם בגליון ומנסים לתת טעם לדבר. בהתחלה, הם אומרים שאולי נשאל למה לא כתוב "ארבעה אבות נזיקין הן" כמו שכתוב "ארבעה ראשי שנים הן"? והם מתרצים שהמשנה כאן לא באמת התייחסה למספר אבות הנזיקין אלא רק הביאה את האבות כדי לדמות אותם אחד לשני, ולכן היא לא כתבה את המילה "הן". אלא שהתלמידים מיד מבינים שתירוץ זה דחוק. כי בהמשך, הגמרא מתייחסת ברצינות למספר האבות שהזכיר התנא. מכאן מסיקים תלמידי התוספות שבאמת לפעמים לא כותבים את המילה "הן" ברשימות, ואפילו כשלא מדמים את האבות אחד לשני כמו בארבעה מחוסרי כפרה. בסופו של דבר, לא בעלי התוספות ולא תלמידיהם הסבירו למה לפעמים המילה "הן" כתובה ברשימות ולמה לפעמים לא.

יש תירוץ לשאלה זו על פי הפשט שנכנס יפה במהלך הגמרא³⁰. אבל נעמיק כאן על תירוץ אחר בדרך הסוד. המילה "הן" באה להדגיש על חוזק וקיום לדבר מסויים במציאות, להגיד שיש בו פנימיות עמוקה, עצם מטפיזי עליון. וניתן לדבר על מציאות עליונה רק לגבי הדברים הטובים שבעולם, כי הם טובים ושורשם טוב. אבל לגבי הדברים הרעים, אי-אפשר להגיד בהם "הן". כי למרות שבעולם התחתון, הרע מתבטא כרע, מכל מקום אין לו מציאות בעולם העליון כלל. כיוון

²⁷ דף ב.

²⁸ דף ד: שם הרשימה כוללת שלש עשרה אבות הנזיקין כי היא מפרטת את כל הנזקים שאדם גורם בעצמו.

²⁹ הם הטבילה במקווה וההמתנה עד שקיעת החמה. שני הפעולות האלה נקראות בלשון חז"ל טבילה והערב שמש.

³⁰ על פי הפשט, המילה "הן" באה להגיד שרק המקרים שברשימה קיימים ולא אחרים. לכן, חוסר המילה "הן" במשנתינו מרמז שיש עוד נזיקים נוספים שלא מוזכרים במשנה. אם כן, כשהגמרא שואלת "מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות", הכוונה לפי תוספות היא שבגלל שכתוב במשנה שיש אבות ולא כתוב "הן", מכאן מבינים שיש גם תולדות.

שיש לנו כלל גדול: אין רע יורד מן השמים. אם כן, איך רואים רע בעולם? זה בגלל ההשתלשלות. כשהדבר מגיע לארץ, הוא יכול להתבטא כרע. אבל מצד השורש, ברור שהכל טוב³¹. לכן, כל הנושאים שבהם המשנה או הגמרא מזכירה את המילה "הן" קשורים לדברים טובים: ראשי השנה, השומר חפץ לחבירו... וכשאר את המילה "הן", הדברים קשורים לרע: אבות הנזיקין, הטומאה אצל המחוסרי כפרה³²...

אם כה חשוב לדעת למה לא אומרים "הן" בדברים הקשורים לרע בעולם, למה בעלי התוספות לא הביאו את החידוש במפורש? אלא שיש כאן יסוד עמוק בתרבות היהודית, ב"ידיִשְׁקֵיט": כשדבר חשוב להבנה לא נאמר במפורש, זה מראה שהקורא צריך לדעת אותו לבד. ואם הוא לא יודע אותו לבד, סימן שהוא לא ראוי בכלל להתמודד עם הנושא.

נביא דוגמא לדבר. קיימת שאלה גדולה אצל היהודים הלא-ציוניים: למה הרמב"ם לא מזכיר בחיבוריו את מצוות יישוב ארץ-ישראל³³? האמת היא שהתירוץ פשוט מאד. אם צריך לכתוב ליהודי שהוא חייב לגור בארץ ישראל, אז כנראה שיהודי זה לא ראוי לגור בארץ ישראל! כי האם צריך לצוות את האדם לחזור לביתו?! התורה מצווה רק את האדם החופשי במעשיו, אז ראוי להגיד לו מה לעשות ומה לא. אבל לא ראוי לצוות את האדם על דבר המובן מאליו³⁴. פעם בשיעור, איש

³¹ המקור נמצא בבראשית רבה (פרשה נא, ג): "אמר רבי חנינא: אין דבר רע יורד מלמעלה. אתיבון [הקשו עליו] והכתיב (תהלים קמח, ח): "אש וברד שלג וקטור?"! אמר להם: רוח סערה היא שהיא עושה דברו (כי כתוב בהמשך אותו הפסוק "רוח סערה עושה דברו"). מכאן מובן שרק הדברים שבארץ מביאים את הרע לעולם, אבל אין הרע בא מלמעלה. וכך מסביר רבינו את הפער בין העולם העליון שכולו טוב לעולם התחתון שמביא לפעמים רע בספר "סוד העברי - חלק א" (שער ראשון, פרק ב): "הפער בין עולם האמת לעולם המציאות הוא תוצאה של מיצוי חלקי בלבד של הפוטנציאל בגלום ביקום. פער זה נוצר בעקבות הסתתרותו של הבורא מאחורי חוקי הטבע, המשמשים לו מעין מסך, על מנת לאפשר את חופש הבחירה לבריאה." יוצא מכאן שבעקבות הבחירה חופשית שהקב"ה נתן לעולם, יש לעולם רשות לפעול בשני אופנים. או להוציא לפועל את הציווי הא-לוקי הטוב במילואו או לצמצם אותו ולתת מציאות לרע בעולם.

³² התוספות ד"ה "ארבעה ראשי שנים הן" במסכת ראש השנה (דף ב. ג) גם מתייחס לקושיית המילה "הן" במשנה ובגמרא. וכל הרשימות שהתוספות מביאים שם עם המילה "הן" מדברות על דברים רעים. הדוגמאות שם הם: "ג' גימות הן", זאת אומרת שיש ג' מומים שאדם יכול לעשות על הקדשים. וגם מובא "ג' יינות הן", "ג' בתים הן", "ג' אבנים הן", "ג' אילנות הן", שמדברים על חפצים שהופכים להיות חפצי עבודה זרה. ולכאורה קשה על דברי רבינו שהסביר שלא אומרים "הן" על הדברים הרעים. ואולי צריך לחלק בין סוגי הרע הקיימים בעולם. יש דברים שאינם רעים מצד עצמם אלא שהאדם הפך אותם לרעים, כגון בית או אילן שהם טובים בטבעם והפכו להיות חפצי עבודה זרה בגלל האדם. עליהם יהיה ראוי להגיד "הן" כי עצם מהותם בעולם הזה טובה. והוא הדין לפגם שאדם גרם בקרבן, כי מעשה הקרבן טוב במהותו. ויש בעולם דברים רעים בטבעם כמו נזיקין וטומאה. כי אפילו בלי התערבות האדם, יש בעולם נזיקין וטומאה בצורה טבעית. אם כן, בנזיקין ובמחוסרי כפרה לא שייך לדבר על מציאות פנימית טובה ולהגיד בהם "הן".

³³ הרבה אחרונים התעניינו בשאלה הזאת. ועיין בספר "נחלת יעקב" של הרה"ג יעקב זיסברג שליט"א (חלק א, דפים 250-201) שמביא את התירוץ הרבים שנאמרו על ידי האחרונים במשך הדורות. שם בדף 229, מובאת שיטתו של הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל שהיה רבו המבוהק של רבינו. הרב קוק אומר שמצוות יישוב ארץ ישראל "היא למעלה מערכן הרגיל (של המצוות) ולכן אינה נמנית במנין המפורט." הכוונה היא שיישוב ארץ ישראל היא מצווה כל כך כללית שאין לצייר שלמות התורה בלי ארץ ישראל. "דוגמא לכך, כשם שאין מצווה להיות יהודי למרות שזה ההבדל בין האיש הישראלי לשאר בני האדם. או אין מצווה לחיות, למרות שנאמר בתורה בלשון ציווי (דברים ל, יט) "ובחרת בחיים". מפני שעניינים אלה הם יסודות שעליהם נשען כל הבנין, והם הכללים והיסודות שמהם מתפרטים כל המצוות, כך הוא ביחס למצוות ישיבת ארץ ישראל מחמת גודל ערכה. כל התורה כולה מלאה בקשר וביחס שבין ישראל לארץ ישראל, וכל המצוות כלולות בה (ספרי דברים, פיסקה פ)."

³⁴ לכן אין מצווה בתורה להתחתן או לאכול כי הם דברים המובנים מאליהם, אבל התורה כן מדברת על איך להתחתן ואיך לאכול. התורה גם לא מתייחסת לעולם הבא, אלא אומרת למאמינים בעולם הבא איך להגיע לשם. ולמרות שיש

בעל זקן וציציות אמר לי שהוא רוצה לקבל הבטחות שהוא יכול להיות יהודי טוב בארץ-ישראל. עניתי לו שאם הוא צריך תנאים כדי לחזור לאימא שלו, אז כנראה שהיא לא אימא שלו! ובאמת לאחר מכן, גיליתי שהוא לא היה יהודי אלא מועמד להתגיירות.

עכשיו מובן למה בעלי התוספות לא היו צריכים להגיד שלא אומרים "הן" בדברים הקשורים לרע בעולם. מכיוון שידוע באמונת ישראל שאין מציאות לרע בעולם. אם כן, לא ראוי להזכיר "הן" ביחס לרע. ומי שלא יודע זאת, לא ראוי להתמודד כלל עם הסוגיא!

2. הצדוקים של תקופת הבית שני ושל ימינו: סכנות ללימוד התורה בלי אמונה

לאור דברינו, מובן למה התורה לא מדברת כלל על אמונת ישראל. כי התורה מדברת רק ליהודים מאמינים ולא שייך להזכיר להם במה הם כבר מאמינים. כאן שורה ההבדל בגדול בין הפרושים לבין הצדוקים³⁵. לפני שהפרושים מתחילים ללמוד, הם כבר מאמינים שהתורה היא גילוי א-לוקי שהקב"ה מסר לאבותינו העבריים. לכן לימודם רק מיועד לברר במה הם מאמינים. בניגוד לפרושים, הצדוקים ניגשים ללימוד בלי אמונה קדומה. הם מאמינים רק בהם שהם מבינים מן התורה. והדבר לא נובע מחוסר כבוד לתורה, כי הם מחשיבים את התורה כספר גדול, כספר הספרים, והם גאים בסיבות ההיסטוריות שמוכיחות שהתורה היא ספר הספרים. אין להם אמונה אבל יש להם ראש, מילון, ואנציקלופדיות. ובעזרתם, הם מבינים דברים מתוך התורה ובונים את אמונתם מתוך מה שהם מבינים. אבל בסופו של דבר, אין שום קשר בין מה שהם מצליחים להבין מהתורה לבין התורה עצמה.

הצדוקים של תקופת הבית שני נעלמו, למרות שהם היו מחזיקים בבית המקדש ובמשרד הדתות. אבל הנטייה ל'צדוקיות' לא נעלמה. ועומדים היום לקראת ימים של פירוד בין הצדוקים לבין הפרושים ביחס לתפיסת התורה. כי למרות שהחזר המסר שהתורה היא גילוי א-לוקי, יש עוד 'צדוקים' שלא מעבירים את האמונה היהודית יחד עם לימוד התורה.

מי הם הצדוקים של ימינו? לצערנו כך מלמדים היום את היהדות באוניברסיטאות, כולל בכמה אוניברסיטאות במדינת ישראל. לדוגמא, איפה שבאוניברסיטה העברית אומרים ששתיים ועוד שתיים שווה ארבע, בבר-אילן אומרים ששתיים ועוד שתיים, ברוך ה', שווה ארבע! ולמרות

חיוב ליהודים להעיד על מציאות עולם הבא וגם על סיבת נתינת התורה ליהודים ולא לאחרים, מכל מקום התפקיד מוטל על היהודים ולא שייך לכותבו בתורה.

³⁵ הצדוקים הם כת מימי הבית שני שנוצרה על ידי ממשיכי דרכו של צדוק תלמיד אנטיגנוס איש סוכו. כך כתוב באבות דברי נתן (פרק ה'): "אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק. הוא היה אומר: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא היו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, ויהי מורא שמים עליכם, כדי שיהיה שרכם כפול לעתיד לבא. אנטיגנוס איש סוכו היו לו שני תלמידים שהיו שונים בדבריו והיו שונים לתלמידים ותלמידים לתלמידים. עמדו ודקדקו אחריהן ואמרו, מה ראו אבותינו לומר דבר זה? אפשר שיעשה פועל מלאכה כל היום ולא יטול שכרו ערבית? אלא אילו היו יודעים אבותינו שיש עולם אחר ויש תחיית המתים, לא היו אומרים כך. עמדו ופירשו מן התורה ונפרצו מהם שתי פרצות צדוקים וביתוסין. צדוקים על שום צדוק, ביתוסין על שום ביתוס. והיו משתמשין בכלי כסף וכלי זהב כל ימיהם שלא היתה דעתן גסה עליהם. אלא צדוקים אומרים, מסורת הוא ביד פרושים שהן מצערין עצמן בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום." ומוסיף הרמב"ם (בפירושו על מסכת אבות א, ג) שצדוק וביתוס עזמו את תלמידיהם ורצו בהתחלה שיכפרו בכל התורה כולה. אבל בגלל שדברי התורה שבכתב כבר היו טבועים בעם, הם לא הצליחו לקרב אנשים אל שיטתם עד שבסוף החליטו לשמור על התורה שבכתב ולכפור בתורה שבעל פה.

שבגלוי, אין הבדל בין שתי השיטות, התוצאה של הלימוד שונה בתכלית. כי לומדים תורה רק אם אמונה קדמה ללימוד. חוץ מלימוד האוניברסיטאות, יש גם ישיבות שבהם מלמדים איך כנף עוף נקרא כשר, איך קוברים מת, ואיך מחתנים אותו קודם... אבל לא לומדים בהם את התורה. וכשמגיעים לדבר על עקרונות היהדות, האדם מרגיש חסר-אונים. כי על פי האמת, הוא אף פעם לא למד!

הגענו למצב הזה בגלל אי-הבנה של עיקרון יסוד בחינוך: מקבלים את התורה בבית ואת הטכניקה בבית הספר. אבל אם בבית לא מקבלים כלום, גם בית הספר לא מחנך. זאת כוונת הפסוק "שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך"³⁶. אם יהודי לא למד תורה אצל אמו, הוא צריך ללמוד אותה בבית ספר. אבל רק בתנאי שיש לו אימא. אם אין לו אימא, אין לו אפשרות לקבל חינוך! אם כן, איך יעשו היהודים המסכנים שלא קיבלו את התורה בביתם? במקרים כאלה, הבעיה היא לא יותר של התלמיד, אלא של הרב. הרב צריך להבין את מוסר התורה כדי למסור אותו לתלמידיו. יש כאן הדרכה חשובה לרבנים הנוגעת לכל התחומים בלימוד. לדוגמא, ידוע שהאדם ניגש בהתחלה ללימוד הגמרא ורק אחר כך מגיע ללימוד הקבלה. חייבים לדעת שהדרכה זו מיועדת רק לתלמידים אבל לא לרבנים. אדרבה, אם הרב לא הגיע לקבלה, הוא לא יודע לקרוא את הגמרא! הוא קורא משהו אחר והלימוד לפעמים אפילו מרתק, אבל אין קשר בין הלימוד שלו לבין התורה. אותו יסוד נלמד ממשה רבינו בפרשת דברים. כשמשה רבינו התחיל להפיץ את התורה לבני ישראל העומדים ליכנס לארץ, כתוב "והאיל משה באר את התורה הזאת"³⁷. ורש"י מצטט את המדרש³⁸ שהתורה שמשה רבינו אמר לעם ישראל היתה בשבעים לשון. היהודים הנכנסים לארץ צריכים לשמוע את התורה בשבעים לשון כדי להעביר אותה לאומות העולם, אבל רק בתנאי שישראל אומרים אותה. כי אם משה רבינו מלמד את התורה אפילו בלשון מצרי, אנחנו בטוחים שאת התורה הוא מלמד. אבל אם מצרי מתרגם את תורת משה, התורה היא לא יותר תורת משה אלא תורת המצרי.

3. הטעויות של העולם החרדי: נאמנות עיוורת לרבני הדור הקודם וניתוק מחכמת הקבלה

לצערינו, יש היום הרבה רבנים שיודעים בדיוק באיזה תנאים כנף עוף כשר, אבל שלא יודעים להגיד אם מדינת ישראל היא הארץ ישראל שחיכינו לה או לא. לכן הם אף פעם לא רצו ללמד בתלמודי תורה את היסטוריית העם בחטיבה אחת, מיציאת מצרים עד הקמת מדינת ישראל. כי הם טוענים שהדבר תלוי בשיקול הדעת. אבל הם בעצמם חלוקים על הנושא. הם קוראים לחלוקה הזאת 'דבר תורה' והם מתנגדים אחד לשני. העולם הקנאי האנטי-ציוני מפחיד, יש שם מאות כתות והם שונאות אחת את השנייה. לכן הם נקראים חרדים מלשון חרדה. חשוב לראות אנשים דתיים ששונאים אחד את השני, כנראה שמשהו חסר להם. והאמת היא שהחדרה בה הם נמצאים הגיעה בגלל בלבול בסדר המידות שהאבות מסרו לנו. כי ידוע ששלושת האבות ייסדו את המוסר העברי על ידי שלש מידות שצריך לאחד. אברהם הוא מידת החסד, יצחק מידת הדין, ויעקב מידת הרחמים. וכך יש לצאצאי יעקב בן יצחק בן אברהם את שלשת המידות המאוחדות. הראשי תיבות של חסד דין ורחמים הם חד"ר. אצל האשכנזים במיוחד, זה השם של התלמוד-תורה, של חדר

³⁶ משלי א, ח

³⁷ דברים א, ה

³⁸ מקורו במדרש תנחומא דברים, פיסקה ב

הלימוד³⁹. וסדר המידות חשוב. בהתחלה החסד, אחר כך הדין, ובסוף הרחמים שמאחד בין החסד לבין הדין. החרדים שינו את הסדר. הם שמו את הדין בסוף והגיעו לחר"ד. בחר"ד, נקודת הסיום היא הדין, לכן הם חיים חיים מפחידים.

איך נוצרה השיטה החרדית? קרה אסון ביהדות אשכנז בעת הקמת התנועה הציונית⁴⁰. הפולמוס התחיל בגלל שרעיון הציוניות הגיע מהסביבה היהודית המתבוללת ביותר, מתנועת ההשכלה שהם חסידים שחזרו בשאלה⁴¹. אז הציונים אבחנו שאם נשארים באירופה, נגיע לפיתרון הסופי. הם לא אבחנו בצורה כה ברורה את מה שיקרה, אבל הרעיון היה שהזהות היהודית נמצאת בסכנה, כי אפילו ההתבוללות לא מצילה את היהודים. אם כן, האפשרות היחידה להינצל כעם היא לחזור לארץ-ישראל, להיות עם ישראל בארצו כדי להציל את התרבות היהודית ואת חיי היהודים. כתגובה, הם קיבלו התנגדות רבה של חלק מהמשכילים, של הבונדיסטים⁴², של הרבה קטגוריות של החברה היהודית, אבל במיוחד של רוב הרבנים⁴³. כי התנועה הציונית היתה טוענת שהיהודים צריכים לכפור בדת כדי שחלום המשיח יתממש! לכן הרבנים התנגדו לציונות כי לדעתם, הציונים היו הורגים את הנשמה של היהודים. ומאידך, הציונים האשימו את הרבנים שלדעתם היו מאבדים את גופם של היהודים! ולדאבון ליבנו, הציונים צדקו. אני אומר לדאבון ליבנו בגלל ששת מליוני הרוגי השואה. הכל בגלל שהרבנים לא הבינו את החלטת ה' שהגיע הזמן לצאת מן הגלות כדי להציל את היהודים. ועד היום, העם מחולק על הנושא ויש שנאה הדדית בין שני אופנים אלה להיות יהודי.

פן נוסף שהפך את הענין לרועץ בישיבות הוא לימוד מוטעה של כלל במסורת היהודית. הכלל הוא שלא מתנגדים לדברי רבו. ואם הציונות צדקה, אז זה אומר שבזמנו הרב טעה, ואי-אפשר להגיד שהרב טעה! אלא שהחרדים שכחו המלצה של התורה שלא נותנים למתים לדבר. כמובן שבדורם, רבנים אלה צדקו, כי הם ראו תנועה שהיתה מתנגדת ליהדות. הם ראו מחשבה שאמרה שצריך לעקור את היהודים מן התורה כדי להציל אותם. וטוב שהרבנים התנגדו אז בתוקף, ואמרו שמחשבה זו פסולה, טמאה, "טָרְף"! אבל בסוף, כנראה שה' ציוני! כי אם זה לא ה' שקיבץ את הגלויות אחרי אלפיים שנה, אז מי החזיר אותם?! והם מתרצים שזה השטן. כי לדעתם, קיבוץ הגלויות יכול להתחיל רק לאחר ביאת המשיח. והישיבות הלא-ציוניות או אנטי-ציוניות ממשיכות

³⁹ משמעות החדר כתלמוד תורה נרמזת מתוך פסוק בשיר השירים (א,ד): "הביאני המלך חדריו". הפסוק מרמז שכשיצאנו ממצרים, מלך מלכי המלכים הביא אותנו לתלמוד תורה ושהרב היה אז משה רבינו.

⁴⁰ רבינו אמר שהעולם הספרדי לא נכנס בזמנו בתוך פולמוס הציונות. אבל בחור ספרדי הלומד בישיבה אשכנזית נכנס בתוך הבעיה, ובחור אשכנזי הלומד בישיבה ספרדית יוצא ממנה.

⁴¹ תנועת ההשכלה נוסדה במאה השמונה עשרה בגרמניה על ידי משה מנדלסון. ההשכלה תמכה באמנציפציית היהודים בתוך המדינה בה היו נמצאים, על ידי לימוד השכלה וידע כלליים, והשתלבות בתוך הכלכלה המדינית. בגלל שהיא הורידה את גבולות הדת השומרנית כדי לשלב את העם בתוך הגויים, ההשכלה גרמה להרבה התבוללות. בעת הקמת הציונות, המשכילים התפרדו לשתי מחנות. מחד, אנשים כמו לורד מונטגו שעדיין היו דוגלים באמנציפציה בתוך האומות. ומאידך, אנשים כמו הרצל שהסיקו שהאמנציפציה לא הצליחה ושהיהודים חייבים ללכת לארץ ישראל על מנת להינצל בתור עם.

⁴² הבונד הוא הכינוי של אגודת הפועלים היהודיים של רוסיה, פולין וליטא, שהיתה מפלגה יהודית חילונית שפעלה במאה העשרים במזרח אירופה. הבונד תמך במהפכה הקומוניסטית כדי שהשלטון ייתן ליהודים מעמד של מיעוט חוקי. כדי לשמור על מעמד היהודים כאזרחים נאמנים למדינות בו היו נמצאים, הבונד התנגד לציונות ולהחייאת השפה העברית בעם היהודי.

⁴³ הרב אלחנן ווסרמן, החזון איש, ר' יצחק סולובייצ'יק, הרב זוננפלד והאדמו"ר מסאטמר היו מגדולי המתנגדים לציונות. רובם לא התנגדו לעצם הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, אלא שלא הסכימו שהמדינה תנהל על פי חוקים שאינם חוקי התורה.

בכיוון הזה בעיניים עצומות, בניגוד להיסטוריה שהראתה להם שהציונים צדקו. הרבה רבנים ניסו להחזיר אותם מטעותם. הרב יהודה אשלג זצ"ל, בעל פירוש הסולם על הזוהר, היה ראש ישיבה בוורשה בתחילת המאה העשרים. על ידי סימנים מהגמרא, הוא הזהיר את בני דורו שהגיע הזמן לצאת מן הגלות. הוא אמר להם שאם היהודים לא יוצאים עכשיו, הגויים הולכים לשרוף אותם. כשבני דורו שמעו את דבריו, הם רצו לשרוף אותו! הם טענו שאי-אפשר לחזור לארץ ישראל לפני המשיח. אין להם שום מקור מדברי חז"ל, והאמת היא שכל תפיסתם נובעת מהשלכה של המשיחיות הנוצרית על המשיחיות היהודית. אם הרבנים האלה היו לומדים את הקבלה, הם היו מבינים מה רצון ה'. אלא שלימוד הקבלה ברבים נאסר בתקופת שבתי צבי, בגלל שהתנועה המיסטית של שבתי צבי נבעה מהקבלה והביאה למשיח שקר⁴⁴. ובסופו של דבר, לימוד הקבלה הוזנח מכל וכל. ואם לא לומדים את הקבלה, לא מבינים את אמונת ישראל ומגיעים לשיטות הסותרות את רצון ה'.

4. קיבוץ גלויות כסימן לביאת המשיח: ראייה מהגמרא שהגאולה התחילה בדורנו

נראה שאפילו מתוך המקורות של חז"ל, מאד ברור שהגענו לימות המשיח. כך מפורש בסוף הפרק הראשון של מסכת ברכות⁴⁵.

משנה. מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר רבי אלעזר בן עזריה, הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, שנאמר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך"⁴⁶ ימי חיך הימים, כל ימי חיך הלילות. וחכמים אומרים, ימי חיך העולם הזה, כל להביא לימות המשיח:

גמרא. תניא, אמר להם בן זומא לחכמים, וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח? והלא כבר נאמר "הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם"⁴⁷? אמרו לו, לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל לו.

המשנה מלמדת אותנו שמזכירים את יציאת מצרים בכל יום, בתוך הקריאת-שמע שאומרים בלילה. דרך אגב, המשנה לא מתמודדת כאן עם הזכרת יציאת מצרים של הבוקר אלא רק על ההזכרה

⁴⁴ שבתי צבי הוא המשיח שקר המפורסם ביותר בהיסטוריה העם היהודי. שבתי צבי נולד בטורקיה בתשעה באב של שנת שפ"ו (1626). הוא למד בצעירותו תלמוד וקבלה והיה ניכר אצל רבותיו כחכם. בגיל עשרים ושנים, שבתי צבי גילה לתלמידיו שהוא המלך המשיח. כדי לתת חוזק דבריו, הוא השתמש בסימנים הנאמרים בדברי חז"ל על ביאת המשיח. הוא התיר איסורים הלכתיים והשתמש בשם המפורש ברבים. שמו התחיל להתפרסם בעם והרבנים היו חלוקים על זהותו כמלך המשיח. בגיל ארבעים, הוא נעצר על ידי השלטון הטורקי בגלל הפרעת סדר המלכות והתאסלם כדי להציל את חייו. הרבה יהודי דורו התאכזבו מהתנהגותו ועוזבו אותו. שבתי צבי נפטר ביום הכיפורים של שנת תל"ז (1676). מאז ימי שבתי צבי, לימוד הקבלה הסתייג ביותר בעם היהודי, עד שהבעל שם טוב הרגיש צורך להחזיר את הקשר בין ישראל לבורא על ידי תנועת החסידות. ומימי הווסדה ועד עתה, קיבלה החסידות התנגדות רבה בחשש שהיא תחזיר את עם ישראל לימים של פריקת עול ההלכה ושל משיחיות שקר.

⁴⁵ דף יב:

⁴⁶ דברים טז, ג,

⁴⁷ ירמיה כג, ז,

שביליה. כי היציאת מצרים ההיסטורית היתה בחצות הלילה, ובבוקר האדם נמצא כביכול לאחר האירוע. לכן מותר לו להתפלל אל ה' בבוקר, בגלל שהוא כבר יצא ממצרים בלילה שעבר. אבל בערב, כשהאדם נכנס בתוך סכנת הלילה, אין לו הבטחה שהוא יזכה לצאת ממנה. נקיפות המצפון הנרמזות במשנה כל כך דקות שהאדם לא יכול לסמוך על העובדה שהוא כבר יצא מן הלילה בבוקר הקודם כדי להתפלל בערב אל ה'. אם כן, צריכים לימוד כדי לדעת אם האדם רשאי להזכיר את יציאת מצרים בלילה. ומסופר במשנה שרבי אלעזר בן עזריה שהיה אז נשיא⁴⁸ לא היה מצליח להוכיח מהפסוקים שמזכירים את יציאת מצרים בלילה. עד שדרש בן זומא שבדי ללמוד שמזכירים יציאת מצרים כל יום, היה מספיק לפסוק להגיד "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים ימי חייך", בלי המילה "כל". אם כן, המילה "כל" באה לרבות את הלילות. בן זומא לא נקרא כאן רבי בן זומא, כי הוא עוד לא היה בר-מצווה. הייתכן שכל חכמי הדור היו צריכים ילד מהתלמוד תורה כדי ללמד אותם דרשה כה פשוטה? אלא שהם דרשו את אותו הפסוק בצורה אחרת. לפי חכמים, "ימי חייך" הם העולם הזה והמילה "כל" באה לרבות את ימות המשיח. ומיד שואל בן זומא לחכמים שכתוב בנבואות ירמיהו שלימות המשיח, לא נזכיר עוד את יציאת מצרים כדוגמא להצלת ישראל, אלא רק את היציאה מארץ צפונה ומכל הארצות. ענו לו חכמים שנמשיך להזכיר את יציאת מצרים בימי המשיח, אלא שהזכרה זו תהיה טפלה להזכרה של היציאה מהשואה מארץ צפונה ומכל הארצות. יוצא מהגמרא בצורה ברורה שהסימן לימות המשיח הוא קיבוץ הגלויות.

הרבנים האנטי-ציונים מאמינים שה' הוא המדבר כאן על קיבוץ הגלויות. והם גם רואים שקיבוץ הגלויות שחיבינו לו אלפיים שנה מתרחש היום בזכות המדינה הציונית. אלא שהם נשארים כלואים בתוך הנאמנות לרבם שלא ידוע מה הוא היה אומר היום. ואחרי שזכינו לצאת שוב פעם ממצרים לאחר אלפיים שנות גלות, הם מחליטים להישאר שם בשם התורה. בסופו של דבר, אני לא מבין במה הם מאמינים ואיך הם יצאו מהגלות. כשהייתי בתלמוד תורה, הרב לימד אותנו הפסוק מהנביאים, "לבלתי יידח ממנו נדח"⁴⁹. אז הוא הסביר שבעת קיבוץ הגלויות, כל היהודים יחזרו ולא ייָדחה אף אחד. כל הילדים היו תמהים, האם באמת כל היהודים יחזרו?! אז הוא ענה שבאמת כל היהודים יחזרו, אבל רק מי שירצה לחזור!

לסיכום, לימוד התורה חייב להיות מלווה באמונה יהודית שבאה ממסורת אבותינו ומתורת הקבלה. כי אם מנתקים בין התורה לבין האמונה, האדם יכול להגיע להבנה מוטעית של רצון ה'.

נושא שלישי: הבהמה כמדד למוסריות האדם

1. שור תם ושור מועד: אחריות האדם על שינוי טבע בהמתו

נעמוד עכשיו על חידוש נוסף היוצא מתוך ההבנה של אב הנזיקין "שור", שמכיל בתוכו את כל הנזקים הנעשים על ידי בעלי-חיים. הפסוקים של התורה המתייחסים לנזקי השור נמצאים בפרשת מפשטים⁵⁰.

⁴⁸ הדו-שיח בין רבי אלעזר בן עזריה ובן זומא קרה ביום שהתמנה רבי אלעזר בן עזריה לנשיא במקום רבן גמליאל (רש"י ד"ה "כבן שבעים שנה"). הסיפור השלם נמצא במסכת ברכות דף כח.

⁴⁹ שמואל ב', יד, יד

⁵⁰ שמות כא, כח-ל

"וכי יגח שור את איש או את אשה ומת, סקול ייסקל השור ולא יִאָכַל את בשרו ובעל השור נקי. ואם שור נגח הוא מתמול שלשום והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה, השור ייסקל וגם בעליו יומת. אם כופר יושת עליו, ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו."

התורה מחלקת כאן בין שני סוגי נזקים. מצד אחד, הנזקים הנגרמים על ידי שור תם. השור תם הוא שור שהיה שקט עד היום, וההמתה המסופרת בפסוק היא המעשה האכזרי הראשון של אותו השור. במקרה כזה, השור חייב סקילה כי הוא מסוכן, אבל הבעלים פטורים כי לא היה להם לחשוש ששורם ימית בן-אדם. מצד שני, אם השור הוחזק כנגחן⁵¹ והמית, יש לבעלים אחריות גמורה עליו כי השור היה מועד, והבעלים היו צריכים לשמור עליו כראוי. ועל פי האמת, הבעל היה אמור למות יחד עם בהמתו ככתוב: "וגם בעליו יומת", כי הבהמה מתנהגת בדרגת המוסריות של בעלה. לכן אם קיימת בהמה אכזרית, סימן שבעלה רשע. זה הפשט של המושג "בהמה מבויתת", זאת אומרת בהמה שקיבלה את מנהגי המוסר של בעל הבית. בזמן שהערכים היו מקוריים, מציאות של שור נגח היתה מעידה על רשעות בעלה. אבל היום, אנחנו כבר לא חיים בעולם עם ערכים מקוריים. לכן, אחרי שאמרה התורה "וגם בעליו יומת", מיד היא מציעה פיתרון יותר מציאותי: "אם כופר יושת עליו". במקום ליהרג, הבעל ישלם על הנזק על פי הכלל של "עין תחת עין"⁵² שדרשו חכמינו משלמים ממון תחת הנזק הנגרם לזולת.⁵³

מכאן יוצא יסוד חשוב בתורה. המצב הטבעי של הבהמה הוא להיות בהמה תמה⁵⁴. והבהמה הופכת להיות אכזרית רק אחרי השפעה של בני-האדם עליה. אם כן, אפשר להגיד ששור תם הוא שור שכולו שור ולא הפך למשהו אחר בגלל האדם. זאת מחשבה הפוכה מהמחשבה שבה התרגלנו שהבהמות מסוכנות בטבעם, אלא שהאדם הפך אותם לתמות.

2. בלבול המינים בדור המבול: שחיתות האדם היא סיבה לשחיתות הבהמה

לכאורה, מתוך הפסוקים של דור המבול, היינו יכולים להבין אחרת. כי כתוב ש"השחית כל בשר את דרכו על הארץ"⁵⁵, מכאן משמע שהבהמות הפכו לרעות מטבעם וללא התערבות האדם. אלא שכתוב "מאדם עד בהמה"⁵⁶, האמת היא שהכל קרה בגלל האדם. וההשפעה של האדם על הבעלי חיים היתה כל כך רעה שהמבול היה צריך להחריב את כל החיים הנמצאים על הארץ. כי בדור

⁵¹ כדי להחזיק שור כנגחן, צריך שהשור יהרוג שלושה אנשים ושיבואו עדים כל פעם לבית הדין להעיד בנוכחות הבעלים ששורם המית אדם (רמב"ם, הלכות נזקי ממון, פרק ו, הלכות א-ב). ואם נשאל איך ייתכן מציאות של שור מועד אם השור כבר התחייב מיתה כשור תם לאחר שהרג פעם ראשונה?! הגמרא בעצמה מביאה כמה תירוצים לשאלה זו (דף מא.). אחד מהם הוא שהשור ברח כל פעם לאחר שהרג.

⁵² שמות כא, כג

⁵³ בבא קמא דף פג: וכנראה שגם ב"עין תחת עין" צריכים להגיד שהתורה כתבה את הפסוק כך ולא כתבה "ממון תחת עין", כי היא רצתה שנבין שלפי האמת, היינו אמורים להוריד עין למי שהוריד עין חבירו. אלא שדרגה זו של אמת גבוהה מדי בשביל העולם הזה. לכן דרשו חז"ל שמדובר על תשלום ממון תמורת הנזק הנגרם לזולת.

⁵⁴ כך משמע מהסוגיא של חצי נזק בדף טו. שם הגמרא מסיקה שסתם שוורים בחזקת שימור, זאת אומרת שסתם בהמה שומרת את עצמה מלהזיק ולא צריכה שמירה אחרת. ובאמת מן הדין הבעלים לא היו אמורים לשלם כלל בנזקי שור תם, אלא שהתורה חייבה את הבעלים לשלם חצי נזק כקנס כדי שהם ישמרו על בהמתם שמירה יתירה.

⁵⁵ בראשית ו, יב

⁵⁶ בראשית ו, יז

המבול, החיים היו מאד גמישים והרבה כלאים בין המינים היו אפשריים. ובגלל שחיתות האדם, כל מין היה בא על שאינו מינו. ונוצרו אז בהמות לא-טבעיות, בהמות דו-ערכיות הנקראות טמאות⁵⁷. ובהמות אלה הפכו לאכזריות וה' היה צריך למחוק אותם מעל פני הארץ. בסופו של דבר, יוצא שהבהמות לא היו השחיתו את דרכם לבד אלא רק בהתערבות האדם.

אם באמת האדם הוא הגורם של שחיתות דרך הבהמות, חייבים להבין למה נאמר בפסוק שהאדם השפיע לרעה רק על הבהמות, "כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ", ולא מדובר על הדגים שבים. אלא שבאמת השפעת האדם בארץ ובים היתה אותה השפעה. אלא ששחיתות הדרך שייכת רק בזנים שיש להם נפש פרטית, זאת אומרת סימן מולקולרי עצמי של פרט מסויים הבא מזן מסויים וממין מסויים. לכן אצל החיות שבהם הביוץ פרטי והנפש פרטית, ניתן לדבר על בלבול בין מין לשאינו מינו, מה שאינו כן בדגים שכל ביציהם הם ככפילים מועתקים לאלפים. לכן אין בדגים נפש פרטי שניתן להכליא עם מין אחר ולא שייך לדבר על שחיתות הדרך בדגים. משום אותה סיבה, דם הדגים מותר לאכילה. כי לא הכדורים אדומים אסורים בדם, אלא המאפיין הספציפי של הבעל-חי שנושא את נפשו. זה הנפש שצריך להוציא מן החיה לפני שאוכלים אותה, כי טמא לערב את הנפש הספציפי של הבעל-חי עם נפש האדם. אבל אצל הדגים, כל הפרטים בלתי מובדלים ודמם לא נושא נפש ספציפית. ומכיוון שאכילת דם הדגים לא תוכל להביא לערבוב בין נפש הדג ונפש האדם, לכן התירה התורה את דם הדגים לאכילה.

בסופו של דבר, יוצא שהאדם הוא אחראי האמיתי של כל השחיתויות שקרו לבהמות בדור המבול. אם כן, ניתן להגיד שבעולם של ערכים אמיתיים, אפשר להסתכל על הבהמה כמדד למוסריות האדם. לאדם פרטי, המדד הוא הבהמה הנמצאת בביתו. ובכלל האנושות, המדד הוא המוסריות של כל הבהמות הנמצאות על פני כדור הארץ.

⁵⁷ רבינו אמר שלומדים את ההגדרה הכללית של הטומאה מדור המבול. הטומאה הוא בלבול של מין בשאינו מינו. בהלכות כשרות, הבהמות הטהורות הם הבהמות ששמרו על טבעם בצורה גמורה במשך הדורות, והבהמות הטמאות הם התוצאות של כלאים בין המינים. כל הסרטנים ושאר החיות הנמצאות בתוך הים הם גם תוצאות של ערבובי המינים של דור המבול, ולכן כולם אסורות לאכילה. גם בעריות, הגדרת הטומאה היא אותה הגדרה. מי שבא על קרובו נקרא טמא, כי הוא התנגד לסדר הדברים ובא על שאינו מינו.